

LEAGĂN ÎN ALRR. SINTEZĂ. DIGITALIZARE ȘI ASPECTE GEOLINGVISTICE

MANUELA NEVACI, CARMEN-IOANA RADU

Prezentăm în studiul de față aspecte geolingvistice și câteva aspecte legate de digitalizare referitoare la harta „leagăn” din proiectul ALRR. *Sinteză*, volumul al III-lea, aflat în lucru. Proiectul este coordonat de Nicolae Saramandu, iar echipa de lucru este formată din Irina Floarea, Mihaela Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu și Daniela Răuțu.

Pe teritoriul României, la întrebarea indirectă pentru chestiunea [564] „În ce culci copilul când e mic ca să adoarmă mai repede?”, s-a răspuns cu termenii: **leágăn, truácă, álbiie, covátă, belcēju, copáie, postávă, lúicǎ.**

Odată cu realizarea celui de al treilea volum ALRR. *Sinteză*, digitalizarea listelor de referință constituie un aspect inovator. Cele 1199 de puncte culese din aceste liste, dacă ne referim și la teritoriul Basarabiei, sau 998, dacă s-a răspuns doar pe teritoriul României, sunt completate într-un tabel format Excel, primind câte o cifră în ordine crescătoare, în funcție de clasificarea realizată de autorul hărții. Variantele unificate sub același semn sunt notate în tabel cu aceeași cifră. Punctele relaționate cu localitățile anchetate se regăsesc în tabel cu coordonatele lor geografice. Tabelul Excel astfel completat este „importat” într-o matrice a programului de digitalizare, matrice în care a fost introdusă anterior harta României și a Basarabiei cu localitățile anchetate și cu coordonatele lor geografice exacte. Apoi se alocă semne distincte pentru fiecare formă reprezentată printr-o cifră și, în final, harta digitalizată este generată automat.

Harta *leagăn* are la bază principiile etimologic și fonetic, comentariul conținând atât istoria sensului, cât și cea a formelor.

În dacoromână, termenul cel mai răspândit este **leágăn**.

leágăn s.n. este definit în DAR ‘pat mic de lemn sau de nuiele împletite (care se poate balansa) pentru copiii mici’. În ceea ce privește originea termenului s-au propus mai multe soluții. Pare să provină dintr-un lat. **lecanis*, din gr. *λεκάνη* (și, de asemenea, *λακάνη* sau *λεκάνιον*) ‘taler, găleată, jgheab’, cf. rus. *lochanī* ‘lighean’. De fapt, forma tradițională a leagănelui este cea a unei copăi făcute dintr-un trunchi de copac tăiat în două și scobit, cf. *albie, copaie*.

FD, XXX, București, 2011, p. 45–50

Ipoteza admisă în MDA pleacă de la vb. *legăna*, considerat ca original, în timp ce *leagăn* ar fi un postverbal.

DER precizează că ipoteza cea mai acceptată astăzi este cea a lui Pușcariu. După acesta, *legăna* < lat. **līgīnāre*, der. din *ligare*. Explicația semantică se găsește în faptul că anumite leagăne se leagă de o grindă din tavan pentru a le ușura balansul. Pușcariu (*Dacor.*, I, 228), soluție acceptată de REW 5028; Rohlf's (*Differenzierung*, 57). Drăganu (*Dacor.*, III, 509–14), explică lat. **līgīnāre* printr-un radical **lig-* ‘a mișca’. Leagănul de tavan există doar în Transilvania și nu e sigur că-i cel inițial, iar fonetismul nu incetează să prezinte dificultăți. Nici evoluția semantică propusă nu pare probabilă, deoarece **līgīnāre* ‘legăna’ ar trebui să însemne, după ipoteza lui Pușcariu, ‘a lega leagănul’, adică faza de pregătire a leagănelui; prin urmare **līgīnāre* doar în mod forțat ar putea ajunge să însemne ‘a legăna’. Cu atât mai puțin pare convingător etimonul lat. **leviginare*, de la *levis* compus cu *agināre* (Candrea–Densusianu, 943; Densusianu, *GS*, II, 317), cu sensul de ‘a se mișca încet’.

Derivarea din termenul grec *λεκάνη* sau *λαγένα* a fost mai întâi propusă de Roesler 571, dar nu a fost acceptată, și nici n-ar putea fi, căci Roesler pornea de la greaca modernă. Laurian și Massim se gândeau la gr. *λίκνον* ‘leagăn’. Candrea presupune că acest ultim cuvânt ar fi trecut în lat. în forma **ligīnus*, a cărei der. nu pare corectă (căci dificultatea rezultatului *gi* > *gă* se explică, neconvincător, prin paralelismul cu *cearcăn* și *mesteacăn*). După Boissacq 568, termenul *λεκάνη* sau *λαγένα* provine din greacă prin intermediul lui *λέκος* ‘taler’, dintr-o rădăcină indo-europ. **leq-* ‘a se încovoia’, cf. lat. *lanx* ‘taler, terezie de balanță’. Semantismul pare normal, nu și fonetismul, care prezintă o oarecare dificultate. Ar trebui să se admită o schimbare de accent, facilitat poate de vb. *legăna* (cf. *pieptene-pieptăna*, *cumpănă-cumpăni*, *geamănă-îngemăna* etc.). Rezultatul ar trebui să fie *leagănă*, unde *î* s-ar fi deschis sub influența lui *e* anterior și al lui *e* final de la pl.

Așa cum se observă din ipotezele prezentate, dicționarele dau ca etimologie probabilă pentru verbul *a legăna* termenul latinesc neatestat **liginare*, care la rândul lui provine din *ligare* ‘a lega’. Termenul *leagăn* este derivat regresiv pe teren românesc din *legăna*.

Din punct de vedere geolingvistic, termenul **leagăn** formează arii dialectale în Banat, în sudul, estul și sud-estul Crișanei, în Maramureș, în cea mai mare parte a Transilvaniei, în vestul Olteniei, în Muntenia și în în cea mai mare parte a Moldovei și Bucovinei. În cadrul acestei arii lexicale, distingem următoarele arii fonetice formate de închiderea diftongului **ea** la **ia** și de stadiile palatalizării lui **l**:

leágăn cu variantele fonetice (**leágăn^U**, **leágân**, **leágîn**, **leágîn^U**, **leágăn**; **leágîn**; **leágîn**; **leágîn^U**; **leágîn**; **leágîn**; **leágîn^U**; **leágîn**) în Banat, în sudul, estul și sud-estul Crișanei, în Maramureș, în cea mai mare parte a Transilvaniei, în estul Moldovei, în vestul Olteniei, în Muntenia și în Dobrogea.

liágăn cu variantele fonetice (**liágăn^U**; **liágân**; **liágîn**; **liágîn^U**; **liágăn**; **liágân**; **liágîn**): izolat în Banat, în sudul, estul și, izolat, în nordul Crișanei, în sudul și estul Transilvaniei, în sudul și estul Moldovei, în vestul Olteniei și în Muntenia (cu excepția părții de nord).

Íágăn cu variantele fonetice (**Íágăn^U**; **Íágân**; **Íágîn**; **Íágîn^U**; **Íágăn**; **Íágîn**; **Íэгănúť**) în cea mai mare parte a Banatului, în Maramureș și în centrul Transilvaniei.

Din punct de vedere fonetic se conturează:

O arie conservatoare, în care s-a păstrat *l* inițial urmat de jot: **leágăn**, **leágăn^U**; **leágân**; **leágîn**; **leágîn^U**; **liágăn^U**; **liágân**; **liágîn**; **liágîn^U**; **legănús**; **legănás^U** în Banat, în Crișana, în cea mai mare parte a Transilvaniei, în Maramureș, în sudul Moldovei (în aria de contact cu Muntenia), în Muntenia și în Oltenia (cu excepția părții de vest, care până în secolul al XV-lea a făcut parte din aceeași unitate teritorial-administrativă cu Banatul, fapt care a avut și urmări în plan lingvistic).

Arii inovatoare, în care am înregistrat:

- stadiul inițial al palatalizării: **Íeágăn**; **Íeágîn**; **Íeágăn**; **Íeágîn**; **liágăn**; **liágân**; **liágîn** în Banat, Crișana, Moldova și Muntenia izolat și în vestul Olteniei,
- /inițial palatalizat: **Íágăn**, **Íágăn^U**; **Íágân**; **Íágîn**; **Íágîn^U**; **Íágăn**; **Íágîn**; **Íeágănúť** în sudul și nordul Banatului și centrul, nordul și sudul Transilvaniei.

După cum se observă, alături de formele **leágăn**, **liágăn**, **Íágăn**, sunt înregistrate în ariile menționate și forme cu [-u] final asilabic: **leágăn^U**; **leágîn^U**; **liágăn^U**; **liágîn^U**; **legănás^U**; **Íágăn^U**; **Íágîn^U** prezente în Crișana, Transilvania, nordul Munteniei, precum și forme cu închiderea lui **ă** neaccentat la **â**: **leágân**; **leágîn**; **leágîn^U**; **liágân**; **liágîn**; **liágîn^U**; **Íeágîn**; **Íeágîn**; **liágîn**, forme răspândite pe tot teritoriul dacoromânei.

O formă cu nazalizare și velarizarea nazalei [n] **leáŋgăn** (**leáŋgîn**; **liáŋgîn**; **Íáŋgăn**; **Íáŋgân**; **Íáŋgîn**) formează o arie izolată în nordul Transilvaniei, fiind înregistrată și în câteva puncte din sudul Transilvaniei.

Un alt termen, notat ca răspuns la chestiunea [564] este substantantivul feminin **troacă**, descendent al termenului din gemana dialectală **Trok**, pătruns în dacoromână prin intermediul sășescului *trôch*, șvabului *Trucke* (Diez, *Gram.*, I, 129; Borcea 215; REW 8932; Candrea). Termenul este definit în DAR ‘albie, copaie, covată (scurtă și lată)’.

Truácă și variantele fonetice (**truácă**; **trócă**; **trokíťă**; **trocúťă**) formează arii dialectale repartizate geografic astfel:

- **truácă** formează arii extinse, compacte în estul Munteniei și în vestul Olteniei;

- **truácă**, cu închiderea lui **ă neaccentat la î**, se întâlnește izolat în câteva puncte din estul și nordul Banatului; formează o arie izolată în sudul Modovei, în zona Buzăului, zonă cu graiuri de tranziție, aflându-se în vecinătatea Munteniei;
- **trócă**, o formă cu monoftongarea diftongului **qá** la **ó**, e ocurent în două puncte din nordul Banatului, în imediata vecinătate a ariei crișene și în două puncte din sud-vestul Transilvaniei;
- **trokítă**, **trocútă**, derivate cu sufixele diminutive **-ítă**, **-úță**, apar în trei puncte, în trei puncte izolate din nordul Banatului și din sud-vestul Transilvaniei.

Alți termeni înregistrați pentru primul răspuns la chestiunea [564], cu răspândire mai restrânsă, sunt: *albie*, *covată*, *belceu*, *copaie*, *postavă* și *luică*.

Álbiie s.f., definit în DAR ‘vas lunguieț, făcut din lemn cioplit sau din doage asamblate; covată, copaie’, este descendentului latin *alvea*. Rezultatul normal trebuia să fie **albiu*, precizează DER, de la al cărui plural *albi* s-a format un nou singular, *albie* (ca săbii-sabie); după DAR, forma de singular se explică printr-un pl. n. **alvia*.

- **álbiie** și variantele fonetice (**álgíie**; **álgíúți**; **álgíqári**) formează arii dialectale repartizate geolingvistic astfel:
- **álbiie** în centrul și în nord-estul Munteniei (în vcinătatea zone de contact cu Moldova);
- **álgíie**, cu palatalizarea lui **b**, în sudul și în estul Modovei, precum și în nordul Dobrogei;
- **álgíúți**; **álgíqári**, forme derivate cu sufixele diminutive **-úță**, **-qará**, în estul Moldovei.

Covátă s.f. definit în DAR ‘**1.** Albie (**1**). **2.** Ladă de scânduri în care curge făina la moară în timpul măcinatului. **3.** Vas în care se încarcă materialul dezagregat în unele mine metalifere’ este un împrumut din tc. *kovata* (*kuvata*).

- **covátă** și varianta fonetică cu închiderea lui **ă neaccentat la â (covátâ)** formează arii dialectale repartizate geolingvistic astfel:
- **covátă**, în nordul Munteniei, ca arie izolată în vecinătatea Moldovei de sud și într-un punct izolat din nordul Crișanei;
- **covátâ**, în vestul Moldovei;
- **covățici**, derivat cu sufixul diminutival – **ică (i** trece din seria anterioară în seria centrală la **î** și **ă neaccentat în poziție finală** se închide la **î**), în puncte din centrul și estul Moldovei.

Belcēju s.n. este un împrumut din magiarul *bölcső*, desemnând un ‘leagăn cu funie, atârnat de grindă’. **Belcēju** formează o arie compactă în nordul Crișanei, în

timp ce forma apocopată și cu [-u] final asilabic, **belcŭ**, formează o arie bine conturată în vestul și sud-vestul Crișanei.

Copăie s.f., provine din sl. *kopati, kopajo* (bg. *kopanja*) ‘a goli’; este definit în DAR ‘albie, troacă dintr-o singură bucată, făcută dintr-o jumătate de trunchi de copac scobit, ca o luntre’. Obiectul are întrebuințări multiple, ca albie de spălat, covată de frământat, lighean sau leagăn, astfel încât ajunge echivalent al acestor cuvinte, înlocuind termenul moștenit din latină, *albie*, cu aceleași sensuri.

Copăie formează o arie clar delimitată în nordul Munteniei, în vecinătatea gariurilor transilvănene și moldovenești, se mai întâlnește, izolat, în câteva puncte din sudul Munteniei.

Postávă s.f. este un împrumut din sârbă: sb. **postava**; este înregistrat în DAR cu mențiunea „popular”, fiind definit ‘1. Albie (care servește la frământatul aluatului, la spălatul rufelor etc.). 2. Ladă în care curge făina la moară în timpul măcinatului’. DER afirmă că este dubletul lui *posteuca*, s.f. ‘proptea care ridică osia carului în timpul ungerii’, din sl. *podstavka* (Tiktin). **Postávă** și derivatul cu sufixul diminutival **-iță**: **postăviță** este înregistrat, izolat, în două puncte din nord-vestul Olteniei: 963, 972.

Interesantă este prezența termenului **lúică** într-un punct din centrul Transilvaniei. DAR propune ca etimologie bg. *liulka*, sb. *ljuljka*. Termenul ar putea fi un derivat românesc de la interjecția prezentă în cântecele de leagăn *lui, lui*.

În prezentarea hărții noastre, ne-am ocupat, condiționate de materialul lingvistic existent și de realitatea etnografică extralingvistică, de leagănul sprijinit pe podea, folosit la adormirea copiilor mici, cel atârnat de grindă fiind întâlnit doar în Transilvania.

Leagănul cioplit din lemn ca la vechii romani este un simbol al sânelui matern. Este un element de protecție indispensabil și rămâne în sufletul nostru ca o amintire a originilor noastre, care se traduce în nostalgii inconștiente, a întoarcerii la pântecul mamei, iar legănarea lui se asociază cu fericirea sentimentului de securitate, a lipsei de griji. De aceea, pe teritoriul dacoromânesc, vorbitorii au asociat această legănare și nostalgia pântecului matern cu forma albiei, copăii și troacei.

Leagănul, prin urmare, este o matrice care alunecă sau care zboară, dând o senzație de securitate și liniște celui care pornește pe calea lumii.

Pe teritoriu dacoromânesc, leagănul este făcut din lemn, semn regăsit în toate definițiile termenilor prezentați. În cultura română, semnificația ritului de legănare simbolizează reunirea femeii cu copacul, acesta din urmă fiind la rândul lui simbol al vieții.

BIBLIOGRAFIE

- Candrea – Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, București, 1907–1914.
Dacoromania I, 1921.
Dacoromania III, 1934–1935.
Dalbera, Jean-Philippe, *Des dialectes au langage. Une archéologie du sens*. Paris: Champion, 2006.
Densusianu, Ovid, *Istoria limbii române*, 2 vol., București, 1901–1938.
Evseev, Ivan, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, București, 2001.
Levi-Strauss, Claude, *Anthropologie structurale*, Paris, 1958.
Meyer-Lübke, Wilhelm, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg Carl Winter, Universitätsverlag, 1911.
Roesler, R., *Romänische Studien*, Leipzig, 1871.
Rohlf, Gerhard, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen. Versuch eines romanischen Geographie*, München, 1954.
Tiktin, H.H., *Rumänisch – deutsches Wörterbuch*, vol. II (D–O), București, 1911.

LEAGĂN IN „ALRR. SINTEZĂ”. DIGITALIZATION AND GEOLINGUISTIC ASPECTS

ABSTRACT

This paper presents the digitalised form of the map **leagăn** ‘cradle’ and a commentary of the map. On the Daco-Romanian territory, to the indirect question for the notion [564] “Where do you put the baby when it is little to fall asleep faster?” the following answers were given: **leagăn, truacă, albiie, covată, belcéu, copăie, postăvă, lúică**. The map *leagăn* ‘cradle’ is based on the etymological and phonetic principles and the commentary contains both the history of meaning and that of forms. It is an onomasiological map: lexical and phonetic.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București